

واکاوی و تحلیل چگونگی تبادل اسرای جنگ ایران و عراق (۱۳۶۷-۱۳۵۹)

غلامرضا علاماتی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۹

چکیده: گرچه جنگ به عنوان پدیده‌ای زشت و ناپسند همزاد دیرین تاریخ بشر می‌باشد ولی گاه درگیر شدن در آن اجتناب‌ناپذیر است؛ زمانی که دولتی اقدام به جنگ و تجاوز بر علیه دولتی دیگر می‌کند و رود مردم و دولت کشور دوم برای دفاع از خود اجتناب‌ناپذیر می‌شود. تلفات و صدمات انسانی همچون کشته یا زخمی شدن تعدادی از نیروهای درگیر و یا به اسارت درآمدن شماری دیگر از آنها جزء لاینفک جنگ است. هدف از پژوهش حاضر واکاوی تحلیل و ارزیابی عملکرد دو کشور است. برای رسیدن به این هدف از روش کتابخانه‌ای (بر پایه منابع اسنادی و کتابخانه‌ای) و رویکرد توصیفی و تحلیلی استفاده شده است. چارچوب نظری تحقیق بر مبنای قوانین کنواسیون ۱۹۴۹ میلادی ژنو در مورد چگونگی نگهداری و تبادل اسرای جنگی تحت نظارت کمیته بین‌المللی صلیب سرخ می‌باشد. نتایج پژوهش نشان‌دهنده این است که جریان تبادل اسراء از سال ۱۳۶۰ شروع شده و تا سال ۱۳۸۲ در مراحل مختلف، تعداد ۹۵۸۳۵ نفر از اسیران دو طرف مبادله شده و به کشورشان بازگشته‌اند؛ همچنین بر اساس مستندات و صورتجلسات موجود در آرشیو اسناد درمی‌یابیم که رویکرد دولت ایران نسبت به دولت عراق مبتنی بر موازین انسانی، حقوق بین‌المللی و بشردوستانه بوده است.

واژگان اصلی: جنگ ایران و عراق، اسیران ایرانی و عراقی، کمیته صلیب‌سرخ بین‌المللی.

مقدمه

تاریخ، بزرگترین منبع شناخت و وسیله‌های برای عبرت‌آموزی انسان‌ها از گذشته‌شان است به منظور حرکت و گام برداشتن در زمان حال و تصویرسازی روشن برای آینده. در واقع به منزله پلی است که از یک سو گذشته را به حال می‌آورد و ما را با منابع اندیشه‌ها و ریشه‌های تحولات و رخداد‌های گذشته آشنا می‌سازد، و از سوی دیگر امکان برنامه‌ریزی بر اساس گذشته را فراهم آورده و در واقع ما را به آینده می‌برد. بررسی و توجه به لایه‌های زیرین و عمقی تحولات گذشته ما را به شناخت ابعاد دقیق‌تر تحولات رهنمون می‌سازد. یکی از مطالعات در تاریخ گذشته در حیطه مطالعه جنگ به عنوان پدیده‌ای اجتماعی است و در زمره پژوهش‌های اساسی در حوزه تاریخ جامعه می‌باشد.

هرچند تاریخ هشت سال دفاع مقدس مملو از ایثار، گذشت، شهامت و رشادت است اما روی دیگر این واقعه سرگذشت مقاومت، صدمات، شهادت و اسارت است. بازخوانی تاریخ جنگ به همان صورتی که اتفاق افتاده و شناسایی دلایل بروز آن و پیامدها و نتایج حاصل از آن وظیفه‌ای خطیر و مهم است که پس از پایان جنگ، فروکش کردن تحولات ناشی از آن، و شاید از همه مهم تر دسترسی به منابع، امکان بازخوانی آن را هر چه نزدیکتر به رخداد، و شناخت عوامل و دلایل آن راحت تر میسر می‌شود. در این میان اسناد به عنوان یکی از منابع دست اول تحقیقات تاریخی، حاوی اطلاعاتی بکر و اصیل برای درک تاریخ و شناخت تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و نظامی عارضه جنگ است.

۱- کلیات

۱-۱- بیان مسئله

هر سندی می‌تواند در روند یک پژوهش، باب جداگانه در زمینه گفت و گو باز کند و مسیر مکتوبی را آشکار سازد و یا مسیر تحقیقات و نتیجه‌گیری‌های قبلی را تحت تاثیر قرار دهد. اسناد دفاع مقدس نیز دارای چنین خاصیتی است و بیانگر اقدامات ملت ایران در تهاجم رژیم بعثی عراق است از منظر دیگر نیز دارای چنین خاصیتی است و بسیاری از آثار دارای کارکرد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی است که بین ویژگی‌های اسناد مرتبط با موضوع و در دسترس قرار گرفتن آن برای محققان و کشف نکات مهم آن امری اجتناب ناپذیر است و هر

سندی که بعنوان ماده اولیه در اختیار محققین قرار می گیرد باید مورد بازخوانی قرار گرفته و تجزیه و تحلیل شده و به شکل کاربردی تبیین شود.

با پذیرش قطع نامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد از سوی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۶۷/۰۴/۲۷ و به تبع آن پذیرش قطع نامه از سوی رژیم عراق در ۱۳۶۷/۰۵/۱۵ یک هیئت سه نفره در سازمان ملل با هدف بازگشت و مبادله ایران، از ایران و عراق بازدید و دبیر کل سازمان ملل متحد در شورای امنیت سازمان ملل متحد اعلام نمود بر اساس ماده سوم کنوانسیون سال ۱۹۴۹. اسیران جنگی بی درنگ آزاد و بازگشت داده شوند و سرانجام پس از اجرای قطع نامه سال ۱۹۷۵ و عقب نشینی به مرزهای بین المللی دو کشور، تبادل اسیران دو کشور در مرداد ماه سال ۱۳۶۹ آغاز گردید.

وضعیت اسرای جنگی علیرغم قوانین و مقرراتی که در این باره وضع شده است یکی از بغرنج ترین مشکلات جنگ ها می باشد و نکته مهم اثبات اسارت آنان توسط ارتشی است که آنان را به اسارت گرفته است. لذا تعیین دقیق تعداد نیروهای نظامی و غیره که به اسارت درآمده اند کار بسیار مشکلی است و اگر اسیر گیرنده این اطلاعات را در اختیار قرار ندهد کار تبادل اسراء با مشکل مواجه می شود.

مکتوباتی که تا بحال منشر شده است آمارهای متفاوتی از تعداد اسراء و نحوه مبادله آن ها را ارائه نموده است. محقق تلاش نموده است با استفاده و بهره گیری از اسناد دسته اول موجود در سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، این اسناد را مورد بازخوانی قرار دهد و پاسخی برای مجهولات این حوزه پیدا نماید.

در این پژوهش نگارنده کوشیده‌اند تا با استفاده از اسناد موجود در آرشیو و تکیه بر روش تحقیق کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از توصیف و تحلیل به دنبال پاسخ به این سوالات است که در طول هشت سال دفاع مقدس چه تعدادی از نیروهای طرفین به اسارت یکدیگر درآمده و پس از پایان جنگ چگونه مبادله آنان صورت گرفته است؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت

بازخوانی تاریخ جنگ به شکلی که اتفاق افتاده است و اینکه چه زمینه ها و دلایلی باعث بروز آن شده و نتایج و پیامدهای حاصل از آن وظیفه خطیر و مهمی است که بررسی و بازخوانی این

موضوع را به دلایل زیر حائز اهمیت می سازد:

- ۱- دست یابی به منابع دسته اول برای درک تاریخ و شناخت تحولات مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی
- ۲- پیشگیری از تحریف و نابودی حقایق جنگ
- ۳- بازخوانی و تحلیل اسناد تبادل اسراء و رفتارهای کشور عراق و صلیب سرخ جهانی
- ۴- رعایت جنبه های انسانی و اسلامی در برخورد با اسراء

۳-۱- پیشینه پژوهش:

فهرستی از آثار مربوط به اسیران جنگی در ایران در کتابشناسی اسارت (دهنمکی، ۱۳۹۲) گردآوری شده است با نگاهی به این فهرست درمی یابیم که بیشترین آثار منتشره در حوزه اسارت و اسیران در جنگ عراق با ایران به خاطرات اسرای دو طرف بازمی گردد.

هر چند آثاری در خصوص نحوه رفتار با اسرای دوطرف منتشر شده و حقوق آنان مورد بررسی قرار گرفته است (نوروزی فرسنگی، ۱۳۹۸) اما از منظر این بررسی دو کتاب زیر حوزه ای از موضوع را تحت پوشش قرار می دهد.

پروان (۱۳۹۸) در اثر خود با استفاده از اسناد اردوگاه عراقی در بجنورد کوشیده است تا نحوه رفتار ایرانیان را با اسرای عراقی از منظر حقوق بین المللی مورد بررسی قرار دهد
 علاماتی و منوچهری (۱۳۹۸) با انتشار اسناد تبادل اسرای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران گامی اساسی در راه معرفی و انتشار اسناد برداشته اند.

در مقاله حاضر با توجه به این که یکی از مسائل و پدیده های مهم منتج از هر جنگی، مسئله اسارت است که از ابتدای هر جنگ تا مدت ها پس از پایان آن طرف های درگیر در جنگ را گرفتار می کند و پرداختن به موضوع اسارت و تبادل اسیران یکی از وظایف مهم دولت ها در طول دوره مخاصمه است.

۴-۱- سوالات تحقیق

الف- سوالات اصلی

- ۱- مبادله اسیران از سوی دولت ایران و عراق چگونه انجام شده است؟

۲- کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در این رخداد چه نقشی را ایفا نموده است؟

ب-سوال‌های فرعی

۱- مبادله اسیران از سوی دولت ایران و عراق در چه زمان و مکانی انجام شده است؟

۲- مبادله اسراء در چند مرحله و در هر مرحله چه تعدادی بوده است؟

۱-۵-اهداف تحقیق

الف-اهداف اصلی

- بازخوانی و تحلیل اسناد تبادل اسرای ایرانی و عراقی

- واکاوی و تحلیل نقش سازمان‌های بین‌المللی در تبادل اسراء

ب-اهداف فرعی:

- شناخت و تبیین زمان و مکان مبادله اسراء

- شناخت تعداد اسرای مبادله شده در هر مرحله از تبادل

۱-۶-قلمرو تحقیق

قلمرو زمانی این تحقیق به مدت ۲۲ سال از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۲ را در بر می‌گیرد و قلمرو مکانی

آن محل‌های مبادله اسراء در کشورهای ایران، عراق، ترکیه، و قبرس می‌باشد.

جنگ ایران و عراق:

جنگ یکی از پدیده‌های اجتماعی قدیمی، مهم و هیجان‌انگیز جهان است که عمری به درازی تاریخ بشر دارد. جنگ مجموعه‌ای از نابسامانی‌هایی را که به صورت مرگ، ویرانی و نابودی جلوه‌گر می‌شود را به دنبال دارد. جنگ واژه‌ای است که شنیدن آن برای هر کسی که در زندگی خود جنگی را تجربه کرده باشد جلوه خاصی را به دنبال دارد. برای برخی یادآور صحنه‌های نبرد و رشادت و جنگاوری است؛ برای عده‌ای جنگ موجب ترس و دلهره می‌شود و برای گروهی سودجویی، احتکار و اختلاس را به یاد می‌آورد و برای گروه دیگر تجربه تخریب، نابودی و تباهی است.

واژه جنگ در لغت‌نامه‌های فارسی به معنای جدال، قتال، نبرد، رزم، زد و خورد تا درگیری خصمانه به کار رفته است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۲۸۶) و در تعریف اصطلاحی به معنای برخورد خشونت‌آمیز نیروهای مسلح دو یا چند دولت پس از به بن‌بست رسیدن راه‌حل‌های سیاسی به

منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری است. (پیری، ۱۳۷۲:۱۳)

جنگی که رژیم بعثی عراق به جمهوری اسلامی ایران تحمیل کرد در بیش از ۱۲۰۰ کیلومتر از مرزهای غربی کشور از طریق تهاجم هوایی، زمینی و دریایی در ۳۱ شهریورماه سال ۱۳۵۹ آغاز شده و ۵ استان آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، ایلام و استان خوزستان را مستقیم و مستمر درگیر کرد و در سال‌های بعد به خلیج فارس و مناطق مسکونی گسترش پیدا کرد. در نهایت ایران در بیست و هفتم تیر ماه ۱۳۶۷ رسماً قطع‌نامه ۵۹۸ شورای امنیت را طی نامه‌ای پذیرفت^۱ اما رژیم بعثی عراق شروع به کارشکنی کرد و چهار روز بعد از این تاریخ، تجاوز سراسری خود را از سه منطقه به ایران آغاز کرد و بخش‌هایی از مناطق مرزی ایران را در جنوب و غرب به اشغال درآورد. رزمندگان اسلام با پیام امام به جبهه‌ها شتافتند و صدام مجبور شد به مرزها عقب‌نشینی کند. پس از عقب‌نشینی عراق در جبهه جنوب به مرزها، در غرب کشور، منافقین با پشتیبانی عراق در تاریخ ۱۳۶۷/۰۵/۰۳ با ستون نظامی وارد ایران شدند و از مرز خسروی و شهرهای قصرشیرین و سرپل ذهاب به سمت کرمانشاه حرکت کردند ولی در گردنه چهار زبر ۲ جلوی آن‌ها گرفته شد و با اجرای عملیات مرصاد رزمندگان اسلام، منافقین نابود و بعضی از آن‌ها نیز متواری گردیدند. با وجود این شکست‌ها سرانجام مقامات عراقی در تاریخ ۱۳۶۷/۰۵/۱۵ در نامه‌ای به دبیرکل سازمان ملل به طور رسمی موافقت خود را با آتش بس و پذیرش قطع‌نامه ۵۹۸ اعلام کردند.

سرانجام جنگ ایران و عراق پس از ۲۸۸۷ روز درگیری و نبرد به پایان رسید و دبیرکل سازمان ملل اعلام کرد تا تاریخ ۱۳۶۷/۰۵/۲۹ زمان برقراری آتش خواهد بود و پس از آن اقدامات اجرای بندهای ۶، ۷، ۸ و ۴ قطعنامه اجراء خواهد شد.

با تصمیمات مقامات دو کشور جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعثی عراق، دبیرکل سازمان ملل برای استقرار نیروهای ناظر بر آتش بس «یونیماک^۲» در جبهه‌های جنگ موافقت کرد و تجاوز عراق به ایران پس از ۸ سال پایان یافت.

بند ۳ قطعنامه ۵۹۸ اعلام می‌کند که مصرانه می‌خواهد اسرای جنگی، آزاد شده و پس از قطع مخاصمات فعال کنونی، براساس کنوانسیون سوم ژنو ۱۲ آگوست ۱۹۴۹ میلادی (۱۳۲۸/۰۵/۲۱)

۱- حضرت آیت الله خامنه ای بعنوان رئیس جمهور وقت جمهوری اسلامی طی نامه ای به رئیس سازمان ملل متحد آقای خاویار پرزدکوئیار پذیرش قطع نامه را از سوی ایران به طور رسمی اعلام نمود.

۲- United Nations Military Observer For Iraq & Iran War

ش) بدون تاخیر به کشور خود بازگردانیده شوند.

اسیر در اسلام:

اسیر به معنی به چنگ آوردن و به دست آوردن و گرفتن است، اسیر دشمنی است که در حال جنگ یا پس از جنگ گرفتار می‌شود. در اسلام مراد از اسیر جنگی عبارت است از همان کسی که از اهل دارالحراب گرفتار مسلمین شده است. (طباطبایی، ۱۳۶۰، جلد ۳۱ ص ۳۵۷)

اسیر تا قبل از اسارت مانند بقیه نیروهای نظامی بوده و مبارزه با او شرعی و قانونی است اما هرگاه به دست سربازان، اسیر گردد باید نهایت محبت و رفتار انسانی را نسبت به او اجراء کرد.

مسلمانان بعد از پایان جنگ تمام اسیران را تحت‌الحفظ نزد رهبر مسلمانان می‌آورند او نیز طبق وظیفه شرعی و با در نظر گرفتن مصالح، یکی از سه حکم زیر را درباره آنان صادر می‌کند یا دستور آزادی بی‌قید و شرط آنان را می‌دهد یا در مقابل پرداخت غرامتی به عنوان فدیة، دستور می‌دهد آن‌ها را آزاد کنند و یا اگر مصلحت اقتضاء کند حکم به بردگی آنان می‌دهد و در صورت لزوم امام می‌تواند اسیرانی را که دستگیر شده اند با اسیران مسلمان مبادله کنند. (ابراهیمی، ۱۳۶۷: ۹۳)

اسیر در دیدگاه حقوق بین الملل:

ماده ۴ کنوانسیون سوم ژنو در سال ۱۹۴۹ میلادی اسیر را اینطور تعریف می‌کند:

۱- اعضای نیروهای مسلح یکی از متخصصین و نیز اعضای گروه‌های چریکی و گروه‌های داوطلب که جزء نیروهای مسلح باشند و یا اعضاء سایر گروه‌های چریکی و اعضای گروه‌های داوطلب که در نهضت مقاومت حضور دارند اگر در داخل یا خارج خاک خود دست به عملیات زند هرچند خاک مزبور اشغال شده باشد مشروط بر این که اولاً یک نفر فرمانده مسئول اعمال آن‌ها باشد و ثانیاً علامت مشخصه قابل رویت از دور داشته باشند و ثالثاً به طور علنی سلاح حمل کنند و در عملیات خود مطابق قوانین و سنت‌های جنگ رفتار نمایند اسیر نامیده می‌شوند.

۲- اعضای نیروهای مسلح منظم که خود را وابسته به دولت یا مقامی معرفی کنند که از طرف دولت دستگیرکننده به رسمیت شناخته شده باشند.

۳- کسانی که همراه با نیروهای مسلح نیستند ولی به طور مستقیم جزء آن‌ها باشند از قبیل اعضای غیرنظامی، کارکنان هواپیماهای جنگی، خبرنگاران، تهیه‌کنندگان اجناس و واحدهای خدماتی که عهده‌دار آسایش نیروهای مسلح هستند به شرط داشتن کارت هویت.

۴- کارکنان نیروهای دریایی از قبیل فرماندهان، ناخدا و دستیاران و کارکنان هواپیمایی کشوری دولت

متخاصم که به موجب سایر مقررات حقوق بین الملل از رفتار مساعدتری برخوردار نیستند.

۵- اهالی سرزمین‌های اشغال شده که در موقع نزدیک شدن دشمن بی آنکه فرصت تشکیل نیروهای منظم داشته باشند و یا به ضرورت و بدون فوت وقت برای مبارزه با دشمن اسلحه به دست گیرند به شرط رعایت آداب و رسوم جنگ. (قراردادهای ژنو و پروتکل‌های الحاقی، ۴۴:۱۳۵۹)

مقررات حقوق بشر دوستانه و حمایت از اسرای جنگی:

حقوق بشردوستانه، مجموعه‌ای از قواعد بین‌المللی قراردادی یا عرفی است که مشخصاً ناظر به مشکلات بشردوستانه‌ای است که از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی یا غیر بین‌المللی ناشی شده اند این قواعد به دلایل بشردوستانه حق طرفین مخاصمه را در انتخاب و استفاده از ابزارها و شیوه‌های جنگی محدود می‌کند و اشخاص و اشیایی را که از درگیری‌ها متأثر شده یا خواهند شد مورد حمایت قرار می‌دهد. (قربان‌نیا، ۴۷:۱۳۸۵) مهم‌ترین اصول حمایتی عبارت است از نهی از انتخاب اهداف و شیوه‌های غیرانسانی و اصل تمایز (تفکیک نظامیان از غیرنظامیان)، اصل تناسب (مصونیت واقعی و حمایت از غیرنظامیان)، اصل تحدید تسلیحات (منع استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی)، اصل رفتار انسانی با دشمن در هنگام جنگ و رفتار انسانی با اسرای جنگی می‌باشد. (لطفی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۸۴-۱۷۲)

عملکرد کمیته بین‌المللی صلیب سرخ:

در عرصه دیپلماتیک، وضعیت‌هایی که کمیته بین‌المللی صلیب سرخ احساس می‌کرد صلاحیت مداخله دارد را گسترش داد و از جنگ بین‌المللی به جنگ داخلی نیز تعمیم یافت و در جنگ‌های داخلی اسپانیا سعی در ارائه خدمات به تمامی زندانیان بود و شامل بازدید از محل نگهداری زندانیان و تبادل مکاتبات و پیام‌های خانوادگی - ردیابی مفقودین، ارسال مرسوله‌های امدادی و حمایت از غیر نظامیان در بیماران از وظایف آنها در جنگ داخلی است. خدمات کمیته بین‌المللی صلیب سرخ ابتدا با مجروحین و بیماران در جنگ زمینی و در وهله بعد مصدومان جنگ دریایی و پس از آن افراد محروم از آزادی و اسیران جنگی می‌باشد. (نهضت بین‌المللی کمیته صلیب سرخ و هلال احمر ۱۳۸۲: ۱۳)

عملکرد جمهوری اسلامی ایران در امور اسراء:

در تمامی جنگها تعیین وضعیت و سرنوشت اسرای جنگی و مفقودین از جمله مشکلاتی است که پس از پایان جنگ هم چنان باقی می ماند در جنگ ایران و عراق نیز وضعیت همین گونه بوده است. در روزهای اولیه جنگ، مجموعه یا سازمان خاصی مسئولیت نداشت و باید این مسئولیت را سازمانی به صورت تخصصی دنبال نماید به همین دلیل دو مجموعه کمسیون حمایت از اسراء و مفقودین ایرانی تحت نظر دبیرخانه شورای عالی دفاع و اداره جستجوی مفقودین جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران تشکیل گردید. بیشترین فعالیت جمعیت هلال احمر معطوف به داخل کشور در خصوص تبادل نامه های اسراء و وکالت نامه ها و دیگر موارد بود که با کمیته بین المللی صلیب سرخ در ارتباط بود که وسایل و ملزومات اسرای ایرانی در عراق را تهیه می کرد و برای انتقال به عراق در اختیار کمیته بین المللی صلیب سرخ قرار گرفت و یا توسط صلیب سرخ این ملزومات در کشور دیگر خریداری می گردید و هزینه آن توسط جمعیت هلال احمر ایران پرداخت می شد. در مجموع تعداد نامه های مبادله شده فی مابین اسراء در طول جنگ ایران و عراق ۱۳، ۱۰۷، ۰۹۱ مورد می باشد از این تعداد سهم نامه های تبادل شده اسرای ایرانی و خانواده های آنان ۵، ۱۵۴، ۶۲۴ مورد و سهم نامه های تبادل شده اسرای عراقی و خانواده های آنان ۷، ۴۸۲، ۹۳۷ مورد می باشد. (دوزاده نامه، ۱۳۸۶)

کمسیون جستجوی مفقودین و اسراء:

کمسیون حمایت از اسراء و مفقودین ایرانی تحت نظر شورای عالی دفاع فعالیت می نمود و وظیفه این کمسیون سیاست گذاری تعیین خط مشی و نظارت و کنترل بر تعیین وضعیت مفقودین، چگونگی بازگرداندن اسرای ایرانی و تهیه فهرست اسراء و مفقودین و آماده سازی آنها جهت شرکت در مذاکرات با کمیته بین المللی صلیب سرخ و مقامات عراقی و سازمان ملل بود این کمسیون دارای دو کمسیون اسرای ایرانی و عراقی جهت رسیدگی به وضعیت اسراء بود.

اردوگاه های اسرای ایران و عراق:

پس از تهاجم عراق به ایران در درگیری های صحنه جنگ تعدادی از نیروهای طرفین به اسارت یکدیگر در می آمدند و با طولانی شدن جنگ و انجام عملیاتهای متعدد، تعداد اسراء در هر دو کشور افزایش یافت. اولین گروه اسرای عراقی به تعداد ۹۱ نفر در تاریخ ۱۳۵۹/۰۷/۰۸ جهت نگهداری به ارتش جمهوری اسلامی ایران تحویل گردید و با افزایش آنها ارتش مبادرت به سازماندهی و تشکیل

۳۲ اردوگاه در ۲۳ شهرستان مختلف در ۱۳ استان کشور نمود (شریفی، ۱۳۷۸: ۴۵-۴۲)

این کمیسیون جهت نگهداری اسراء با ایجاد کمیته‌های فرهنگی، بهداشت، درمان، کار، تشخیص و تفکیک و اطلاعات، تبلیغات و روابط عمومی، دادگاه ویژه و کمیته تبادل در امور اسراء فعالیت داشت.

در کشور عراق اسرای ایرانی در بیست و دو اردوگاه در چهار استان نینوا، الانبار، صلاح الدین و استان دیالی نگهداری می‌شدند. (علاماتی و منوچهری، ۱۳۹۸: ۱۰۲)

بر اساس استناد اسراء و شهادت اسیران جنگی ایرانی، گزارش‌های کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و گزارش هیات تحقیق دبیر کل سازمان ملل در سالهای ۱۹۸۵ و ۱۹۸۸ میلادی تعدادی از اسرای ایرانی را غیر نظامیان سالخورده و کودکان و زنان تشکیل می‌دادند و یا تعدادی از آنها پزشکان، بهیاران و امدادگران زن بوده که اسیر و بازداشت شده و به سلولهای انفرادی منتقل شده اند که در اصل نقض ماده ۳۳ کنوانسیون سوم ژنو می‌باشد. (داعی، ۱۳۷۸: ۸۹-۵۸)

رفتار خشن و ظالمانه، شکنجه جسمی و روحی، توهین و تحقیر، حبس ۲۰ ساعته اسیر در اتاق بدون هیچگونه امکانات زیستی و ممنوعیت ارتباط اسیر بانمایندگان صلیب سرخ و تهدید و ارباب آنان از جمله رفتارهای ضد انسانی رژیم عراق در نگهداری اسراء در اسارتگاه‌ها می‌باشد.

تبادل و آزاد سازی اسرای ایران و عراقی:

جنگ ایران و عراق سرانجام با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد از سوی جمهوری اسلامی ایران در مورخ ۱۳۷۶/۰۴/۲۷ و به تبع آن پذیرش قطعنامه توسط عراق در ۱۳۷۶/۰۵/۱۵ پایان پذیرفت. بعد از قبول قطعنامه و قبل از برقراری آتش بس یک هیئت سه نفره در سازمان ملل متحد به مدت یازده روز در ۲۴ ژوئیه تا ۵ اوت سال ۱۹۸۸ با هدف بررسی مسئله حساس بازگشت و مبادله اسیران، از ایران و عراق دیدن کرد و در گزارش خود در اصول، تناقضی نسبت به کنوانسیون سوم ژنو سال ۱۹۴۹ میلادی وجود ندارد و در گزارش تاکید کرده که با حسن نیت طرفین و مشورت دبیر کل سازمان ملل متحد و راهنمایی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ طرفین بتوانند روند بازگشت اسیران رابه خوبی شکل دهند (ملک محمد نوری، ۱۳۷۲: ۱۴۴) دبیر کل سازمان ملل متحد در شورای امنیت سازمان ملل متحد اعلام نمود ماده سوم این قطعنامه درخواست می‌کند تا اسیران جنگی پس از توقف مخاصمات فعال بی درنگ آزاد و بازگشت داده

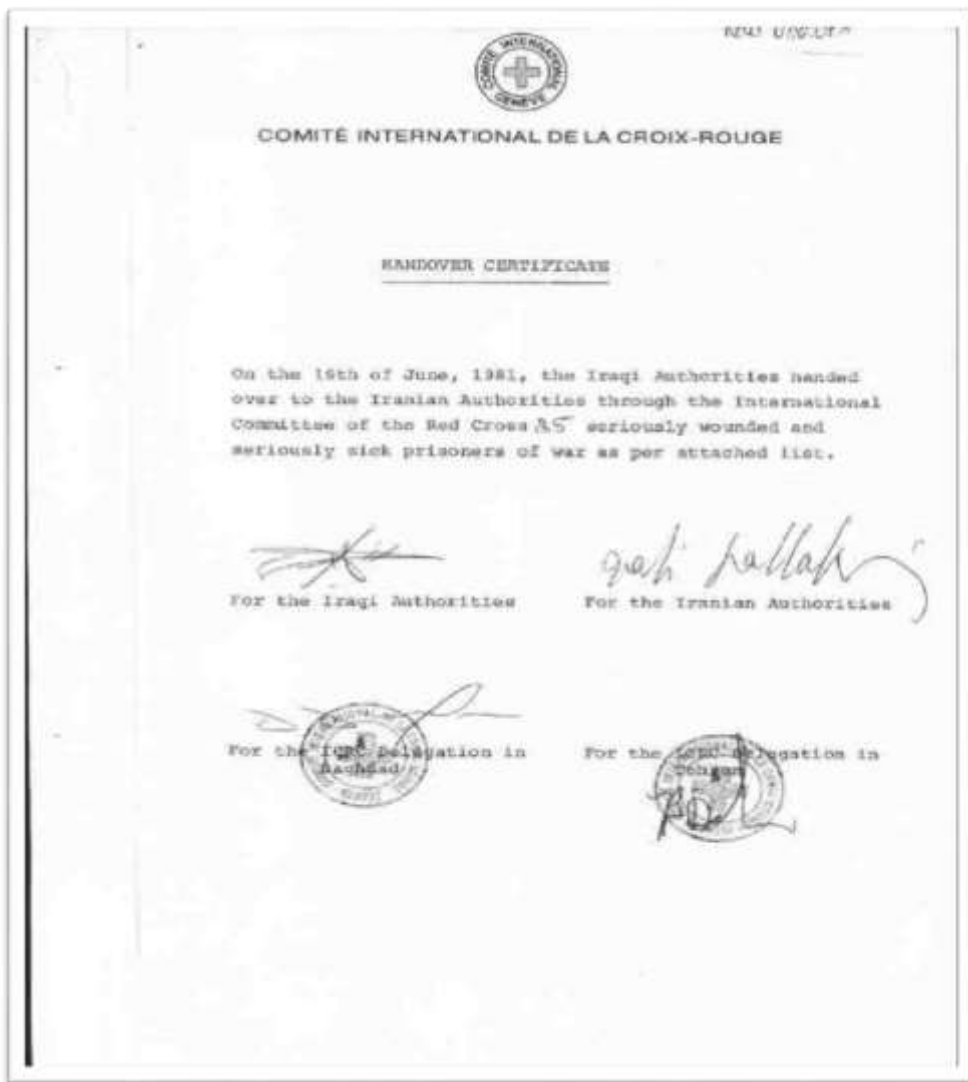
شوند. اما انتظار می‌رفت براساس ماده ۱۱۸ انجام گیرد ولی جریان بازگشت اسیران جنگی ایران و عراق متناسب با پیش بینی قطعنامه انجام نگرفت و در مسیر مبهم و پیچیده ایی که عمدتاً ناشی از ضعف قطعنامه و شرایط نه جنگ و نه صلح بود قرار گرفت و به دنبال کار شکنی دولت عراق در اجرای قطعنامه مذکور، مذاکرات صلح به بن بست رسید و در نتیجه آزادی و تبادل اسیران نیز تا مدتی به تعویق افتاد و پس از مکاتبات روسای جمهور دو کشور عراق و ایران، طرفین در مرداد ماه سال ۱۳۶۹ در مورد اجرای قطعنامه ۵۹۸ و عقب نشینی به مرزهای شناخته شده بین‌المللی مندرج در عهد نامه مرزی و حسن همجواری سال ۱۹۷۵ الجزایر به توافق رسیدند و پس از این توافق تبادل اسیران آغاز شد. (حجازی، ۱۳۷۸: ۱۳۷-۱۳۸)

آمار اسراء ایران:

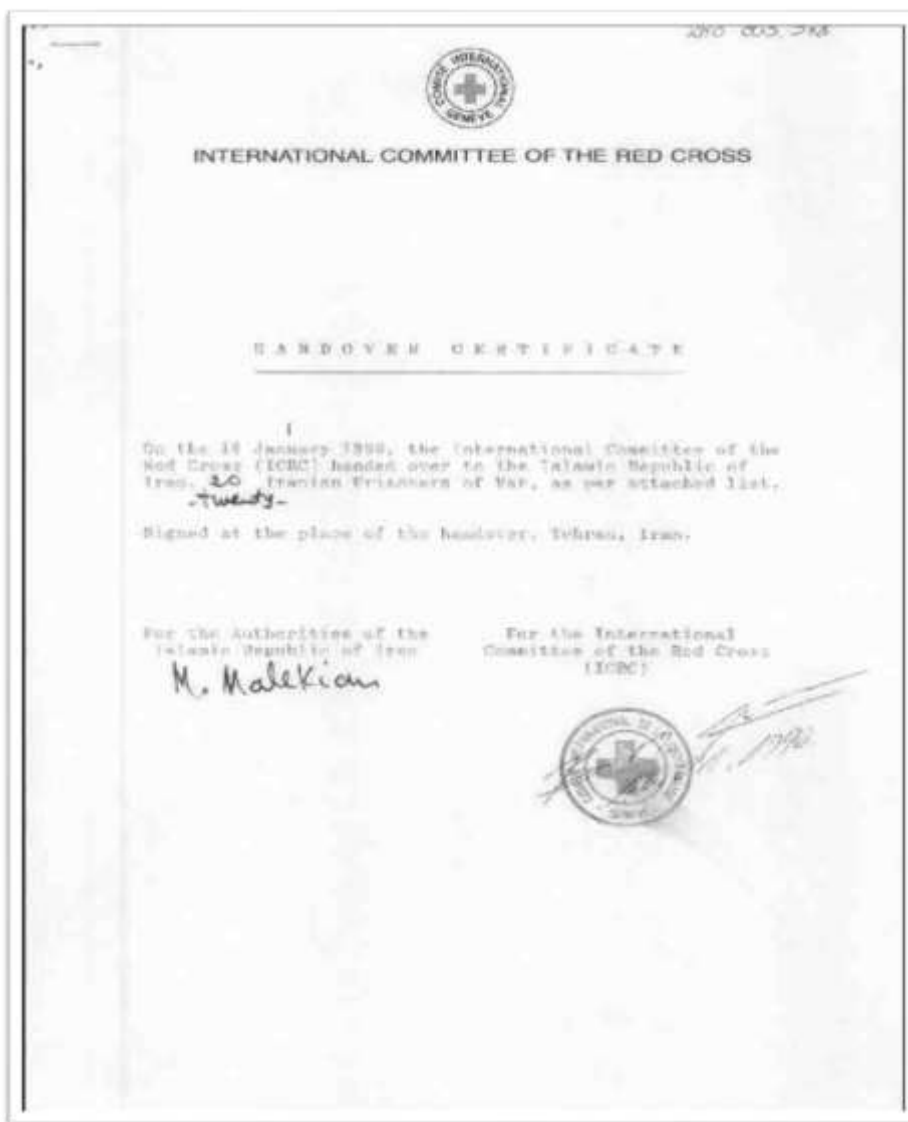
در اثر وقوع جنگ ها، قوانین و کنوانسیون‌های متعددی جهت حمایت از قربانیان جنگ وضع شده است و سازمانها و گروه‌های مختلفی جهت دفاع از حقوق قربانیان جنگ تشکیل شد. علیرغم تمام تلاش ها، وضعیت اسرای جنگی هنوز از بغرنج ترین مشکلات موجود در جنگها به شمار می‌رود. اولین نکته مهم اثبات اسارت آنان و پذیرش آنان توسط ارتشی است که آنان را به اسارت گرفته است. لذا تعیین تعداد دقیق نیروی نظامی که در طول جنگ به اسارت در آمده اند همواره با دشواری همراه بوده است و اگر کشور اسیر گیرنده، اطلاعات و آمار را ارائه ندهد این امر میسر نخواهد بود و جنگ ایران و عراق نیز از این قاعده مستثنی نیست. طولانی بودن زمان جنگ و گستردگی منطقه درگیری نیز بر مشکلات آن می‌افزاید. بر اساس گزارشات غیر رسمی تعدادی از رزمندگان ایرانی که به اسارت نیروهای عراقی در می‌آمدند، در زمان انتقال از خط مقدم به عقبه‌ها به دلیل شدت جراحات، شکنجه و... به شهادت می‌رسیدند و یا به آن‌ها تیر خلاص می‌زدند. (خاجی، ۱۳۹۱: ۳) در طول ۸ سال دفاع مقدس در مجموع ۴۰۲۱۴ نفر از رزمندگان ایرانی به اسارت نیروهای عراقی درآمدند که در ۷۸ مرحله از تاریخ ۲۶ خرداد ماه سال ۱۳۶۰ تا ۲۶ اسفند ماه سال ۱۳۸۲ در سه مرحله، در سال (۱۳۶۸-۱۳۶۰) به تعداد ۹۶۹ نفر در ۱۹ مرحله، در سال ۱۳۶۹ در زمان تبادل بزرگ تعداد ۳۷۵۳۲ نفر در ۴۲ مرحله و در سال (۱۳۸۲-۱۳۶۹) تعداد ۶۳۹ نفر در ۱۷ مرحله به کشور بازگشتند. در طول این دوره تعداد ۵۷۴ نفر فوت شده و یا به شهادت رسیدند که گواهی دارند و تعداد ۵۰۰ نفر پناهنده گردیدند. (علاماتی، منوچهری، ۱۳۹۸: ۱۹۸)

در دوره اول تبادل تقریباً نیمی از اسرای که بوسیله دولت عراق آزاد گردیدند را غیر نظامیان تشکیل میدادند که در روزهای آغازین جنگ در روستاهای مرزی جنوب کشور به اسارت نیروهای عراقی در آمده بودند و یا اینکه بعضی از آنها بوسیله گروهک‌های معاند (کومله-دموکرات و...) در کردستان دستگیر و به عراقی‌ها فروخته شده بودند(مصاحبه با شاه حسینی-۱۳۸۹). در میان اسرای این دوره تعداد ۲۳ نفر از اسراء را زنان تشکیل می‌دادند که عموماً از زنان غیر نظامی مناطق مرزی و ۵ نفر از آنها نیروهای امدادگر بودند. در میان اسرای این دوره نیز تعدادی از مجروحان و معلولان آزاد گردیدند(علاماتی، منوچهری، ۱۳۹۵: ۲۰۰).

به هر حال در دوره اول تعداد ۹۶۹ نفر از اسرای ایرانی تحت نظارت نمایندگان کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در فرودگاه‌های مهر آباد، آنکارا در ترکیه و لاراناکا قبرس و مرز خسروی-منذریه تحویل مقامات ایرانی گردیدند. اسناد این دوره در سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس موجود و تصویر صورتجلسات تحویل اسراء در صفحات ۲۶۵-۲۳۳ کتاب اسناد تبادل اسراء (جنگ تحمیلی عراق علیه ایران) وجود دارد. شکل شماره ۲۱ نمونه اولین و آخرین صورتجلسه تحویل که در تاریخ‌های ۱۳۶۰/۰۳/۲۶ و ۱۳۶۸/۱۰/۲۸ که مقامات عراقی از طریق کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به مقامات ایرانی تحویل داده شده اند را نشان می‌دهد.

شکل شماره ۱: سند ۱۷۲ صورتجلسه تحویل اسراء ایرانی
۱۶ ژوئن ۱۹۸۱ مصادف با (۱۳۶۰/۳/۲۶)

شکل شماره ۲: سند ۱۷۳ صورتجلسه تحویل اسراء ایرانی

۱۸ ژانویه ۱۹۹۰ مصادف با (۱۳۶۸/۱۰/۲۸)

در دوره دوم تبادل پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ انتظار می‌رفت اسراء آزاد گردند ولی به دلیل کارشکنی مقامات عراقی مدت دو سال به تعویق افتاد اما سرانجام دو کشور توافق نمودند در مرز خسروی-منذریه و فرودگاه مهرآباد اسراء تحویل مقامات ایران گردیدند. این تبادل در ۴۲ مرحله

صورت گرفت و اولین تبادل در تاریخ ۱۳۶۹/۰۵/۲۶ در مرز خسروی-منذریه به تعداد ۱۲۷۲ نفر انجام شد و اسراء بوسیله نمایندگان صلیب سرخ تحویل مقامات ایرانی شدند. شکل شماره ۳ و ۴ نمونه صورتجلسه اسناد تحویل اسراء را نشان میدهد.

شکل شماره ۳: سند ۱۷۴ صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی

۱۷ آگوست ۱۹۹۰ (۱۳۶۹/۰۵/۲۶)

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE

HANDOVER CERTIFICATE

On the 19/12 September 1990, the Authorities of the Republic of Iraq handed over (272) (two hundred and seventy-two) Iranian Prisoners of War to the Authorities of the Islamic Republic of Iran under the auspices of the International Committee of the Red Cross.

Signed at the place of the handover, *Hondana-Khosravi.*

For the Authorities
of the Republic of Iraq

۱۹۹۰

For the Authorities
of the Islamic Republic of Iran

Dr. Alsharhan

For the (National) Committee
of the ICRC

The list of POWs repatriated according to the present certificate will be handed over to the concerned Authorities by the ICRC in due course.

شکل شماره ۴: سند ۱۷۵ صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی

۱۴ سپتامبر ۱۹۹۰ (۱۳۶۹/۵/۲۶)

در دوره سوم تبادل که از سال ۱۳۸۲-۱۳۶۹ به طول انجامید تعداد ۶۳۹ نفر در ۱۷ مرحله از سوی مقامات عراقی با نظارت نمایندگان صلیب سرخ، تحویل مقامات ایرانی گردید. لازم به توضیح است که پس از این تبادل در آذر ماه سال ۱۳۸۲ پرونده اسرای زنده ایرانی و عراقی بسته شد و نمایندگان کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، مقامات عراق و مقامات جمهوری اسلامی ایران توافق نمودند که هیچ اسیر زنده ایرانی و عراقی در دو کشور وجود ندارد. (علاماتی، منوچهری، ۱۳۹۸: ۳۱۹)

آمار اسرای عراق:

در طول هشت سال دفاع مقدس در مجموع تعداد ۶۸۲۴۵ نفر از نیروهای عراقی به اسارت نیروهای مسلح جمهوری اسلامی درآمدند و در بازدیدهای نمایندگان کمیته بین‌المللی صلیب سرخ از این تعداد ۵۶۶۹۵ نفر در اردوگاه‌های ایرانی ثبت نام شدند و در طی ۱۲۰ مرحله به کشورشان بازگشتند. در دوره اول از سال (۱۳۶۸-۱۳۶۰) تعداد ۱۳۴۲ نفر و در ۲۳ مرحله و در دوره دوم سال (۱۳۶۹) تعداد ۳۷۹۰۳ نفر در ۴۲ مرحله و در دوره سوم طی سالهای (۱۳۸۲-۱۳۶۹) تعداد ۱۷۴۵۰ نفر در ۵۵ مرحله به مقامات عراقی تحویل داده شدند. تعداد ۱۰۳۳۶ نفر از اسرای عراق پناهنده و به تابعیت جمهوری اسلامی ایران درآمدند و تعداد ۱۲۱۴ نفر از اسرای عراقی فوت گردیدند که اجساد آنان تحویل مقامات عراقی گردید.

شکل شماره ۵ و ۶ سندهای ۱۷۶ و ۱۷۷ اولین و آخرین گروه اسرای عراقی که به امضاء نمایندگان صلیب سرخ- مقامات ایرانی و مقامات عراقی رسیده است و تعداد ۱۷ نفر در تاریخ ۱۶ ژوئن ۱۹۸۱ مورخ ۱۳۶۰/۳/۲۶ و تعداد ۵۹ نفر در تاریخ ۵ می ۲۰۰۳ (۱۳۸۲/۲/۱۵) را نشان می‌دهد.

شکل شماره ۵: سند ۱۷۶ صورتجلسه تحویل اسراء عراقی

۱۶ ژوئن ۱۹۵۱ (۱۳۶۰/۳/۲۶)

شکل شماره ۶: سند ۱۷۷ صورتجلسه تحویل اسرای عراقی

۵ می ۲۰۰۳ (۱۳۸۲/۲/۱۵)

نتیجه گیری

در مجموع در طول ۸ سال دفاع مقدس ۹۵۸۳۵ نفر از نیروهای طرفین به اسارت یکدیگر درآمده و بوسیله نماینده‌های کمیته بین‌المللی صلیب سرخ ثبت نام شده بودند. جدول زیر مقایسه اسرای طرفین و تعداد مراحل تبادل در هر دوره زمانی را نشان می‌دهد. آنچه که مهم است این است که اسرای هر دو کشور پس از مدت مدیدی به خانه و کاشانه خود باز گشته اند.

بر اساس اسناد جمهوری اسلامی ایران تعداد اسرای بیشتری را نسبت به عراق آزاد نموده که حاکی از پای بندی ایران به موازین حقوق بین الملل و اصول بشر دوستانه است و افراد مجروح و بیمار از طریق فرودگاه آنکارا - مهرآباد و بغداد مبادله شده و در تبادل بزرگ سال ۱۳۶۹ عمدتاً از طریق مرز زمینی خسروی - مندزیه صورت گرفته است. جمهوری اسلامی ایران به دلیل رعایت

موازن بشر دوستانه به صورت پایا پای مبادله اسراء را انجام نداد و تعداد بیشتری را در تبادلات رسمی و غیررسمی آزاد کرد. بر اساس اسناد طی سه دوره کلی اسراء آزاد گشتند دوره اول از سال (۱۳۶۸-۱۳۶۰) دوره دوم سال (۱۳۶۹) و دوره سوم (۱۳۸۲-۱۳۶۹) می‌باشد.

جدول ۱: آمار اسرای عراقی آزاد شده از سال (۱۳۸۲-۱۳۶۰)

ردیف	سال شمسی	سال میلادی	تعداد نفر	تعداد مرحله	محل تجویز	
۱	۱۳۶۰	۱۹۸۱	۶۲	۲	فرودگاه های لارناکا، قبرس - مهرآباد تهران	
۲	۱۳۶۲	۱۹۸۳	۳۲	۱	فرودگاه آنکارا، ترکیه	
۳	۱۳۶۳	۱۹۸۴-۱۹۸۵	۹۹	۲	فرودگاه های آنکارا، ترکیه - مهرآباد تهران	
۴	۱۳۶۴	۱۹۸۵	۲۹۴	۴	فرودگاه های مهرآباد - آنکارا، ترکیه	
۵	۱۳۶۵	۱۹۸۷	۷۶	۱	فرودگاه مهرآباد	
۶	۱۳۶۶	۱۹۸۸-۱۹۸۷	۱۲۹	۲	فرودگاه مهرآباد	
۷	۱۳۶۷	۱۹۸۸-۱۹۸۸	۴۸۵	۸	فرودگاه مهرآباد	
۸	۱۳۶۸	۱۹۸۹-۱۹۹۰	۱۶۵	۳	فرودگاه مهرآباد	
۹	۱۳۶۹	۱۹۹۰-۱۹۹۱	۴۱۲۰۵	۵۸	فرودگاه مهرآباد - مرز خسروی، مندریه	
۱۰	۱۳۷۰	۱۹۹۱	۴۲۱	۱	مرز خسروی، مندریه (فاقد صورت جلسه)	
۱۱	۱۳۷۲	۱۹۹۳	۱۰۳	۲	مرز خسروی، مندریه	
۱۲	۱۳۷۳	۱۹۹۴	۱	۱	مرز خسروی، مندریه (فاقد صورت جلسه)	
۱۳	۱۳۷۴	۱۹۹۵	۱۰۰	۱	مرز خسروی، مندریه	
۱۴	۱۳۷۵	۱۹۹۶	۸۷۱	۲	مرز خسروی، مندریه	
۱۵	۱۳۷۶	۱۹۹۷	۵۴۲	۲	مرز خسروی، مندریه	
۱۶	۱۳۷۷	۱۹۹۸-۱۹۹۹	۶۲۴۸	۱۱	مرز خسروی، مندریه	
۱۷	۱۳۷۸	۱۹۹۹	۲۷۶	۲	مرز خسروی، مندریه	
۱۸	۱۳۷۹	۲۰۰۰	۴۱۱۸	۱۰	مرز خسروی، مندریه	
۱۹	۱۳۸۰	۲۰۰۲	۵۰۷	۲	مرز خسروی، مندریه (فاقد صورت جلسه)	
۲۰	۱۳۸۱	۲۰۰۳	۹۰۲	۴	مرز خسروی، مندریه	
۲۱	۱۳۸۲	۲۰۰۳	۵۹	۱	مرز خسروی، مندریه	
جمع					۱۲۰	۵۶۶۹۵

منبع: (علاماتی، منوچهری، ۱۳۹۸:۳۳۶)

آمارها نشان می‌دهد در طول مدت ۲۱ سال جمهوری اسلامی ایران در زمینه رسانیدن نامه‌های اسرای عراقی با خانوادهايشان در عراق و نیز رساندن نامه‌های خانواده‌های آنها به اسیرانشان در ایران عملکرد بهتری در مقایسه با دولت عراق داشته و تعداد ۷,۴۸۲,۹۳۷ نامه را رسانیده در صورتی که عراقی‌ها محدودیت‌های خاصی نسبت به دریافت و یا ارسال نامه‌ها اعمال می‌کردند و به همین دلیل تعداد نامه‌های اسرای ایرانی و خانواده هایشان ۵,۱۵۴,۶۲۴ می‌باشد و حتی جمهوری اسلامی ایران برای اسرای عراقی بازدید حضوری بین اسراء و خانوادهايشان برقرار کرده است که در نوع خود بی‌نظیر و نشان‌دهنده پای‌بندی جمهوری اسلامی به کرامت انسانی اسراء است جدول شماره ۲ خلاصه چگونگی تبادلات بین اسیران دو کشور را نشان می‌دهد:

جدول ۲: تبادل اسراء ایران و عراق در سال ۱۳۸۲-۱۳۶۰

ردیف	دوره	تعداد اسرای آزاد شده (نفر)		مراحل تبادل (مرحله)	
		عراقی	ایرانی	ایران	عراق
۱	اول (۱۳۶۸-۱۳۶۰)	۱۳۴۲	۹۶۹	۱۹	۲۳
۲	دوم (۱۳۶۹)	۳۷۹۰۳	۳۷۵۳۲	۴۲	۴۲
۳	سوم (۱۳۸۲-۱۳۶۹)	۱۷۴۵۰	۶۳۹	۱۷	۵۵
جمع	۹۵۸۳۵ نفر	۵۶۶۹۵	۳۹۱۴۰	۷۸	۱۲۰

کتابنامه

- ابراهیمی، محمد (۱۳۷۷). اسلام و حقوق بین‌المللی عمومی، تهران: سمت.
- پروان، بیژن (۱۳۹۸). حقوق بین‌المللی اسرای عراقی در اردوگاه‌های ایران از منظر اسناد؛ با تکیه بر اسناد اردوگاه عراقی در بجنورد. بازنویسی اسناد مریم السادات شاکری، مزده بهرامی، حکیمه وقاری؛ بجنورد: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس، اداره کل حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس استان خراسان شمالی، نشر معبر.
- پیری، هادی مراد (۱۳۷۲). اصول وقواعد اساسی رزم، تهران: نشر دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- حجازی، محمدرحلی (۱۳۸۷). حقوق اسیران جنگی، تهران: نشر میزان.
- خاجی، علی (۱۳۹۱). شرح، ققص، تهران: انتشارات پیام اسراء.
- داعی علی، (۱۳۸۷). نقض حقوق اسیران جنگی ایرانی و مسئولیت بین‌المللی دولت عراق، تهران: انتشارات پیام اسراء.
- دوازده نامه (۱۳۸۶). متن نامه‌های مبادله شده بین روسای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری عراق، تهران: نشر معارف انقلاب.
- سازمان جمعیت هلال احمر. (۱۳۸۲). جوانان نهضت بین‌المللی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر. تهران: اداره آموزش و پژوهش سازمان جمعیت هلال احمر، چاپ دوم.
- سند شماره ۱۷۲، ردیف ۲۰۱، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۶۰
- سند شماره ۱۷۳، ردیف ۲۰۲، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۶۸
- سند شماره ۱۷۴، ردیف ۲۰۳، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۶۹
- سند شماره ۱۷۵، ردیف ۲۰۴، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۶۹
- سند شماره ۱۷۶، ردیف ۲۰۵، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۶۹
- سند شماره ۱۷۷، ردیف ۲۰۶، قفسه ۳، کد G سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، صورتجلسه تحویل اسرای ایرانی سال ۱۳۸۲
- شریفی، اسماعیل (۱۳۷۸). تحول در اسارت، تهران: نشر رامین.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۰). تفسیر میزان، ترجمه سید باقر موسوی همدانی جلد ۳۱، تهران: انتشارات محمد.
- علاماتی، غلامرضا و منوچهری، علی (۱۳۹۸). اسناد تبادل اسرا (جنگ تحمیلی عراق علیه ایران؛ ۱۳۳۷-۱۳۵۹). تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس؛ دانشگاه جامع امام حسین (ع)، موسسه چاپ و انتشارات.
- قرارداد ژنو و پروتکل‌های الحاقی (۱۳۵۹) تهران: نشر جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران.
- قربان‌نیا، ناصر، (۱۳۸۵). نسبت میان حقوق بشر و حقوق دوستانه، رساله دکتری، دانشگاه تهران.
- لطفی و همکاران. (۱۳۸۸). بررسی تحقیقی حقوق بشردوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی (اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه)، تهران: نشر هستی نما.
- ملک محمدنوری، محمدرضا (۱۳۷۲). مفاهیم تعلیق مخاصمات و حالت نه جنگ و نه صلح در حقوق بین‌الملل، تهران: وزارت امور خارجه.

مصاحبه با سید مجید شاه حسینی (۱۳۹۸). عضو کمیسیون اسراء و مفقودین در دوران دفاع مقدس و کارشناس ارشد سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس.

نوروزی فرسنگی، احمد (۱۳۸۵). اسیرداری خودی و دشمن در جنگ تحمیلی. کمیسیون اداره اسرای جنگی، تهران: ایران سبز.

نهضت بین المللی صلیب سرخ و هلال احمر ویژه مریمان (۱۳۸۲). اداره آموزش و پژوهش سازمان جوانان جمعیت هلال احمر، چاپ دوم.